

„Mesék a terepről”. Az etnográfus és a kulturális turizmus esetei

Edward M. Bruner: *Culture on Tour. Ethnographies of Travel*.
Chicago–London: The University of Chicago Press.
2005. 208 p.

A kimerítő és történetekre (egyben helyszínekre) való utalással teletűzdelt, csomópontokat megragadó bevezető felkelti az olvasó érdeklődését. Hol is járunk – Amerikában, Afrikában, Indonéziában vagy Izraelben? Mi köti össze a felemlegetett helyeket és turistalátványosságokat, mi ragadja meg az etnográfus, a turista és az olvasó „tekintetét”? Miféle történeteket mesél el nekünk Edward Bruner a turizmus kutatása és az etnográfia fonala mentén? A szerző¹ a terepmunka, a (kulturális) turizmus, a narratív/reflexív etnográfia erdejébe vezet minket. Tanult, kulturális turizmusra kapható kváziutazók közti antropológusi-idegenvezetői tapasztalatai alapján arra a következtetésre jut, hogy a turisták „nem kíváncsiak az etnográfiai perspektívára” (7. p.), hiszen minimális idő eltöltése után kijelentik, hogy „de már láttuk ezt”, és várják a következő látnivalót, adott esetben a következő „feltalált hagyományt”, és nem igazán érdekli őket azok mélysége, esetleges hiteltelensége. A látottak valóságtartalmát, autentikusságát megkérdőjelező és feltáró, az etnográfiai tényeket és tapasztalatokat soroló idegenvezető Bruner kudarcként éli meg ezeket az utakat, azonban nem tántorítja el őt attól, hogy a turizmusban tapasztalható, performance-hoz kötődő narratíváknak és a látottak jelentésének a végére járjon.

Edward Bruner az 1950-es évek óta folytat etnográfiai kutatásokat, főképpen terepen szerzett tapasztalatait felhasználva. Ezt a tanulmánykötetet számos tanulmány és cikk előzte meg. A kötetben lévő írásait egy kivételével már korábban publikálta, és a legtöbb esetben előadás formájában is elhangzottak, két tanulmányt szerzőtársal együtt jegyez.² A *Culture on Tour* munkásságának utolsó két évtizedét tekinti át, és reflektál arra a dilemmára, hogy miként művelhető az etnográfia és a turizmus kutatása a huszadik század végén. Ő maga így ír a változásokról:

„Victor Turnerrel és más kollégákkal az 1980-as évek elején szakítottunk a korábbi antropológiai paradigmákkal a *The Anthropology of Experience* és a *Text, Play and Story* című köteteinkkel. Mindkét könyv a posztmodern perspektíva etnográfiai gyakorlatban történő előretörésének példáját adta. Ugyanekkor, az 1980-as évek elején kiemelt figyelmet szenteltem a performativitás koncepciójának, és továbbra is érdeklődtem a narrativitás és történetmesélés területe iránt.³ 1983–1984-ben egy utazással kapcsolatos kurzus vezetése során rájöttem, hogy bár antropológus vagyok, minden felkéréssett turisztikai látnivalónál összetalálkozom a turistákkal, a hátizsákos utazókkal és a helyiekkel. Szisztematikus kutatássorozatokba kezdtem a turistáknak szánt perfor-

mance-okat tanulmányozva Kenyában, Ghánában, Lincoln New Salemében, Masadán, Balin és egy jakartai témaparkban.⁴ Ez a munka állt össze könyvvé 2005-ben, *Culture on Tour* címmel.” (Bruner 2007.)

Bruner alapvetően a kulturális turizmus keretein belül gondolkodik, olyan sokoldalú analízist kínálva, melynek alapja a heterogén és nem rögzített kultúra fogalma. A sokoldalúságra, a mozgékonyásra hívja fel a figyelmet a kötet címének szójátéka, melyről mindenképpen a kultúra és az utazás összefüggéseire asszociálunk. A közelebbi vizsgálat, vagyis a szöveghű fordítás a kultúra „turnéjára” utal – hiszen a „to be on Tour” jelentése: ‘turnézik, vendégszerepel’. A kulturális turizmus mezején sétálgatva olyan külföldi és „hazai” helyszíneket ismerünk meg, ahol az elsődleges befogadandó, eladandó árucikk maga a kultúra – a lehető legtágabban értelmezve. Azaz történelmi események, helyszínek, performance-ok, vallási rítusok, szuvenírek és az ezeket behálózó történetek adják meg az „utazás etnográfiait”.

A már említett bevezetőben Bruner a turizmussal való kapcsolatát és azokat az alapvető fogalmakat határozza meg, melyeket írásaiban használ, ilyen például a „vitatott helyek” (*contested sites*) vagy a turista-határzóna (*touristic borderzone*). Bruner az általa vizsgált turistamesék (*tourist tales*) három szintjét különíti el: a megtörtént, a megélt és az elmondott utazást. Egy másik megközelítésmód szerint léteznek utazás előtti, közbeni és az utat követő történeteink is. A tanulmánykötet három részének címe beszédes: *A történetmesélés jogai* (*Storytelling rights*), *Versengő történetek* (*Competing Stories*) és *Mesék a terepről* (*Tales from the Field*). Mindegyik rész három-három tanulmányt fog össze. Az első rész Afrikába, a második az Amerikai Egyesült Államokba és Izraelbe, a harmadik pedig Indonéziába repíti az olvasót. Nem véletlenül használom itt a repíti szót, hiszen Bruner írásai egy-egy esszével érnek fel, azok megszerkesztettsége és stílusa távol áll a nehezen emészthető, vaskos írásoktól. Tanulmányaiban embereket, helyeket és egy kutató/idegenvezető/turista tudományos gyötrődéseit ismerhetjük meg. Mindez nem azt jelenti, hogy írásai mellőznék az elméleti megalapozottságot, sőt. Az érintett témák, fogalmak kapcsán röviden ismerteti az általa elfogadott vagy cáfolt tudománytörténeti előzményeket, illetve saját álláspontját. Bruner hangsúlyozza, hogy terepen nevelkedett kutatóval van dolgunk, aki etnográfusként több megközelítésmódot is alkalmazott, és munkájának utolsó évtizedeiből ezeket a „történeteket” kínálja nekünk.

„Végeztem nehéz etnográfiait – elektromosság, folyóvíz és egészségügyi szolgáltatások nélküli falvakban éltem; idegen nyelveken beszéltem; politikai zűrzavarban konfrontálódtam; trópusi betegségektől szenvedtem –, de megöregedtem, már jobban élvezem a luxusutazásokat és a sokkal kényelmesebb környezetből történő néprajzi vizsgálatokat.” (29. p.)

A kötet első részének fókuszában kenyai és ghánai helyszínek, események állnak. *A Maszajok a pázsiton* (*Maasai on the Lawn. Tourist Realism in East Africa*) című tanulmánya a Nairobi melletti Mayers-farm turisztikai „fogását” meséli el. Itt a kolonizációból visszamaradt farmerek és az ott foglalkoztatott maszajok viszonyát, valamint a kulturális turizmusban elfoglalt helyüket ismerhetjük meg. A kötetten végighúzódnó, alapvető kérdések már itt dominánsan jelen vannak: kinek a sztoriját látja, hallja a turista, kiét ismerheti meg a kutató, és milyen történetet látnak a helyiek, a vendéglátók? Egyáltalán, kinek és miért van joga ezekről beszélni, és kontrollálni azokat? Mi tekint-

hető autentikusnak, és végül miért nem az, ami annak látszik? A legtöbb esetben a különféle szempontok, megközelítések sem adják meg az igaznak vélt választ, azonban felvetik a turizmussal kapcsolatos antropológiai, etnográfiai kutatások egy-egy meghatározó kérdéskörét. Afrikai utazásunk következő állomása a *Maszájok és az Oroszlánkirály* (*The Maasai and the Lion King. Authenticity, Nationalism and Globalization in African Tourism*) története. Itt ismerősként üdvözölhetjük a Mayers-farm lakóit, azonban újabb színtereken keresztül az afrikai turizmus más-más aspektusa jelenik meg. A Mayers-farm az autentikusságot igyekszik fenntartani a maszájok „primitív”, „törzsi” jellegzetességeinek hangsúlyozásával. Egy másik példa a „Bomas of Kenya” témapark intézménye, ahol mesterséges térben a hagyományosnak tekintett életmódtól elszakadt maszájoknak mutatják be azok elveszetteként megélt táncait, rítusait – az autentikusságra való törekvés minimális igényével, a nacionalizmus példáját felmutatva. A harmadik helyszínen, egy luxussátortáborban a vadon illúziójával a turisták otthon megszokott kényelmét szolgáltatják, maszáj „élő festményekkel” és nyilvánvaló üzleti érdekekkel a háttérben. A globalizáció keretében az amerikai „popkultúra Afrika-képzetével” (92. p.) szembesülünk itt. Szinte hallani véljük az *Oroszlánkirály* című rajzfilm betétdalát, a *Hakuna Matata*t, mely Kenya „autentikus” turistahimnuszává vált annak ellenére, hogy az 1970-es években Kenya biztonságát jelképezte a politikai válságukat élő szomszédos államokkal szemben. A *Rabszolgaság és a fekete diaszpóra visszatérése* (*Slavery and the Return of the Black Diaspora. Tourism in Ghana*) című tanulmány a ghánai Elmina Castle jelentéseit elemzi. A turisztikai látványosság a kolonializmus idején Amerikába hurcolt fekete rabszolgák történetét meséli el, többek között a hajóra lépő rabszolgák utolsó útjának végigjárása keretében – itt tulajdonképpen a performance a helyszín „eljátszását” jelenti. A narratívák a résztvevők szerint változnak – a diaszpóra, a város lakosai, a hagyományos helyi törzsfők, az amerikai segélyszervezetek és az ezektől „független” turisták más-más helyet és történelmet látnak az erődítményben, mely a fenti csoportok csatateréként aktív helyszínként üzemel.

A kötet második részében az emlékhelyek narratíváinak versengésével találkozunk – tulajdonképpen ide is kapcsolódik Elmina esete. Két tanulmány az amerikai New Salem-ben található Lincoln történelmi emlékhellyel foglalkozik, *Lincoln New Salemje mint „harcoló hely”* (*Lincoln's New Salem as a Contested Site*) és *Abraham Lincoln mint autentikus reprodukció* (*Abraham Lincoln as Authentic Reproduction. A Critique of Post-modernism*) címmel. Itt tulajdonképpen Lincoln életének egyik helyszíne és a 19. századi életet felelevenítő kézművesfesztivál, kirándulóhely története feszül egymásnak. Az 1830-as évek állapotát rekonstruáló település a hivatalos (Lincoln-életút része) és népszerű (kézművesfesztivál) használati mód példája. Ebben az üzemeltető és a kézműves önkéntesek által kialakított, valamint a látogatók által kedvelt fesztiváljelleg dominál. New Salem példáján Bruner elemző módon foglalkozik az autentikus/nem autentikus és az eredeti/másolat problematikájával, szembehelyezkedve és cáfolva többek között Dean MacCannell elméletét, mely szerint az (amerikai) emberek elégedetlenek saját kultúrájukkal, ezért máshol keresik az autentikusság élményét. Bruner a történelmi reprodukciók vizsgálata során konstruktivista nézőpontot alkalmaz, mely szerint minden kultúrát állandó feltalálásnak és újrafeltalálásnak tekint. A harmadik tanulmány az izraeli Masada erőd narratíváit elemzi, *Párbeszéddek és Maszada ellent-*

mondásai (*Dialogic Narration and the Paradox of Masada*) címmel. Itt az izraeli emlékhelyhez kapcsolódó történelmi, vendéglátói és turistadiológusok három szintjét különíti el: a belsőt/valódit (a szövegen belüli hangok és ideológiák többszólamúsága), a történelmit (a szöveg és ezek kontextusai) és a tapasztalati (az én és a történelem összekapcsolódása). Ezek a narrációk rugalmasan reagálnak más elbeszélésekre, a közösségekre és azok történelmére, valamint a hallgatókra, és kölcsönhatásban is vannak egymással.

A harmadik részben Ázsiába látogatunk. *Balinéz határzóna (The Balinese Borderzone)* című tanulmányában Bruner újra az autentikusság kérdésére helyezi a hangsúlyt, illetve a turizmus és az etnográfia közti határokat keresi idegenvezető-tapasztalataiból merítve. Ezt a határt „homályosnak, átjárhatónak és politikainak” (210. p.) tartja. Bali esetében arra a következtetésre jut – mely nem csak erre az egy helyszínre korlátozódhat –, hogy itt a turizmus a kultúra része, egyáltalán nem határolódik el a kettő egymástól. Egy korábbi írásában (Bruner 1998) ugyanezen a terepen a turista, az etnográfus és az idegenvezető szerepének, feladatának és identitásának problémájáról ír. *Taman Mini (Self-Construction in an Ethnic Theme Park in Indonesia)* címmel Bruner az etnikai témaparkok és a nacionalizmus összefüggéseiről beszél három (indonéziai, kenyai és kínai) példán keresztül. A hangsúly az indonéz Taman Minire esik, ahol a nemzetiségeket felvonultató parkban Indonézia képének „hivatalos” verziójával találkozunk a látogató. A látogatók mindhárom esetben a helyiek közül kerülnek ki, tehát a „nemzet” önmagát reprezentálja. Itt újból felmerül az autentikusság problémája, Bruner úgy gondolja, hogy a MacCannell-féle felfogás és John Urry „turistatekintete” (*tourist gaze*⁵) a belföldi turizmus és a fentiekhez hasonló önreprezentáció esetében alkalmazhatatlan. Máris a nemzetkép turizmusban tetten érhető kialakulásához, kialakításához érünk, melyről Bruner úgy gondolja, hogy „a valós vagy megalkotott nemzetet különféleképpen értékeli az eltérő társadalmi háttérrel rendelkező emberek” (230. p.). Tehát ebben az esetben sem lehet határokat húzni. A blokk harmadik és egyben a kötet utolsó tanulmánya visszatekintés, *Újraegyesülés (Reincorporations: Return to Sumatra, 1957, 1997)* címmel. Itt Bruner szumátrai utazásait fogja össze; negyven év távlatából a falusi és a városi életben, valamint önmaga és a tudomány szemléletében bekövetkezett változásokat tekinti át. Itt szögezi le az egész kötetben végighúzódnó tényt, mely szerint a turizmus transznacionális téma, a turizmus helyei transznacionális helyek. Ezekre a helyekre, vagyis a turista-határzónákra hoz újabb példákat, kijelölve az antropológiai kutatások kultúrafelfogásának megváltoztatását: „Az antropológusoknak nem a kultúra ellenében, hanem saját, a helyek által létrehozott kultúrák antropológiai prekonceptióinak ellenében kellene írniuk, írniuk” (249. p.).

Bruner nemcsak a turisztikai helyszínek, események, turisták és vendéglátók elé tart tükröt, hanem önmaga elé is. Hol turistaként, hol idegenvezetőként, hol etnográfusként szól hozzánk, és értékeli a turizmus szegmenseit, aktív/passzív résztvevőként keresi a turista, a tudós és a vendéglátó szerepének határait. Az interneten böngészve a New York Egyetemen diákjainak Bruner könyvéről szóló írásaira bukkantam (*Tourist Productions 2005*⁶). A *Culture on Tour* tizenkilenc „történetét” olvashatjuk két-három oldalas terjedelemben, a diákok saját turistaélményeikre is reflektálnak azokban. Az írások hasonlatosak tárgyukhoz, hiszen a legtöbb nem törekszik totális elemzésre,

ugyanúgy ahogy Bruner sem vállalkozik a turizmust átfogó monolitikus munkára, egy-egy részletet kiragadva tágítja a horizontot. Az egyetemisták szövegeire jellemző, hogy Brunert MacCannellel vetik össze, kiemelten kezelik a maszáj példákat, és a performativitást hangsúlyozzák.

Bruner nem a turizmussal foglalkozó szakirodalom „példatárát” gyarapítja turizmusmeséivel, hanem ezeket tágabb perspektívába helyezve több oldalról közelíti meg – olyan alapvető fogalmakat boncolgatva és magyarázva, mint az autentikusság, az identitás, a nacionalizmus vagy a kulturális turizmus. Mindezek feldolgozása, megértése, elmesélése kapcsán részesei lehetünk annak a folyamatnak, ahogy egy-egy performance, turistahely és ezek narratívája megteremtődik, vagy éppen újraépül. Bruner a performance-ot elsődlegesen a társadalmi gyakorlat és nem a reprezentáció, a metafora, a szöveg felől közelíti meg. Szinte mindegyik írásában találkozhatunk az általa használatba vett, megalkotott turista-határázóna fogalmával:

„[...] a távoli helyről érkező turista és a saját közösségéből előbújó vendéglátó egy alkalmi módon létrejött helyszínen (*locality*), egy általam turista-határázónának nevezett performance-helyszínen él együtt. Innen a turisták saját hoteljeikbe, a helyiek otthonukba és családjukhoz, azaz mindegyikük saját (élet)terébe (*space*) tér vissza.” (251. p.)

Ez az a bárhol létrejöhethető tér, ahol az autentikus és nem autentikus nem választható el egymástól. Ezáltal – sokadszorra – megdől a MacCannellel⁷ által felállított elmélet, amely szerint létezik egy színpadi és színpalak mögötti autentikusság (MacCannell 1999). Bruner is alkalmazza a turizmusszínház metaforáját, azonban esettanulmányaiból kiderül, hogy az ő színházában, a turista-határázónában sokféle autentikus él egymás mellett a látottakat elbeszélők „történeteiben” – azaz az utazási irodák dolgozója, a turista, a vendéglátó, a hivatalos szerv, az etnográfus, a helyi lakos, a történelemkönyvek lapjainak meséiben. Bruner nem elsősorban az autentikus fogalmát, hanem sokkal inkább az ehhez kapcsolódó narratívákat helyezi előtérbe. A sorok mögött rengeteg probléma rejlik, melyek az egymásra reflektáló tanulmányokból a felszínre kerülnek, egyetlen téma részletesebb kibontását hiányolom – bár utalás és példa szintjén szinte mindegyik terepen jelen van, ez pedig a kultúra-turizmus-fogyasztás háromszöge.

Az általam feltett kérdésekre többszintű választ kaptam a tanulmányok olvasása során. Edward Bruner szerint a kutatók egy része felülről, általános érvényeket keresve vizsgálja a kulturális turizmust (is), ő azonban „bebújik” a témaparkok házaiba, az emlékhelyek zugaiba és a világméretű (szín)játéknak, a turizmus szereplőinek bőrébe. Innen szemlélve árnyaltabb és egyben színesebb történeteket mesél nekünk – nem csupán szórakoztató, hanem hasznos tartalommal.

JEGYZETEK

1. Edward M. Bruner az University of Illinois at Urbana nyugalmazott professzora. Az általa meghatározott kutatási területek: kulturális antropológia, turizmus, értelmező (*interpretive*) antropológia, narratológia, performance, urbanizáció, etnicitás, Indonézia, amerikai kultúra (Bruner 2007).

2. *Maasai on the Lawn: Tourist Realism in East Africa* címmel Barbara Kirschenblatt-Gimlett és *Dialogic Narration and the Paradoxes of Masada* Phyllis Corfainnal.
3. Bruner magyarra fordított tanulmánya, *Az etnográfia mint narratíva* bővebben szól módszertanáról (Bruner 1999).
4. A kötet egyik alapvető terepét a témaparkok jelentik (*theme park*). A szórakoztató parkok egyik ágának tekinthető helyszínek egy-egy téma köré szerveződnek, történetet mondanak el (ilyen például a Walt Disney World). Jelen esetben részben az adott ország (Kenya, Indonézia, Kína) területén található nemzetiiségek tárgyi világát mutatják be, részben a belföldi turizmusra koncentrálva előadásokkal elevenítik fel a hagyományos táncokat, rítusokat.
5. Erről bővebben lásd Urry 1994.
6. Mivel az internetes hozzáférés korlátozott, az egyes oldalak már nem hozzáférhetők, illetve jelszóval lehet csak belépni, nem tudtam kideríteni, hogy az írások milyen órára és céllal születtek.
7. Dean MacCannell nevével többször találkozunk Bruner tanulmányaiban, a könyvről született írásokban, illetve a kötet hátsó borítóján az olvasói ajánlások egyikét is ő írta: „Edward Bruner az egyik legmarkánsabb képviselője azon első generációs tudósoknak, akik az etnográfia területét radikálisan szélesítették a turista alakjának bevonásával. Ez a nagy haszonnal forgatható kötet Brunernek a turizmus jelensége által befolyásolt, etnográfiai tárgykörben végzett eleven, színes megfigyeléseit gyűjti össze” (hátsó borító).

IRODALOM

BRUNER, EDWARD M.

1998 The ethnographer/tourist in Indonesia. In *International tourism. Identity and Change*. Marie-Francoise Lanfrant – John. B. Allock – Edward M. Bruner, eds. 224–241. London: Sage.

1999 Az etnográfia mint narratíva. In *A kultúra narratívái*. N. Kovács Tímea, vál. 181–196. Budapest: Kijárat.

2005 Culture on tour. *Ethnographies of travel*. Chicago–London: The University of Chicago Press.

2007 Edward M. Bruner. Internetes közzététel: <http://www.anthro.uiuc.edu/faculty/bruner/> (letöltés: 2007. október 16-án).

MACCANNELL, DEAN

1999 [1976] The tourist. *A New theory of the leisure class*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

TOURIST PRODUCTIONS

2005 Tourist Productions 2005. Internetes közzététel: <http://www.nyu.edu/classes/bkg/touristblog/archives/3bruner/> (letöltés: 2007. október 23-án).

URRY, JOHN

1994 The tourist gaze: Leisure and travel in contemporary societies. London: Sage.